

MŪSŲ KRAŠTO KAIMAI

Kūlsodis. Kaimas, kuriam vardą davė rieduliai

Abipus Blendžios upelio žemupio plyti Kūlsodžio kaimo žemė, kurią nuo kaimynystėje esančių Nasrėnų skiria Salanto upė. Nuo Nasrėnų tilto pro kaimą kelias veda į Stropelius, o šiauriniu pakraščiu praeina kelias Nasrėnai–Imbarė–Salantai. Rytine dalimi prateka Jonupis – didžiausias kairysis Blendžios intakas.

Kūlsodžio kaime išlikęs kapinynas ir dvejų senosios kaimo kapinės liudija, kad jo žemėje žmonės nuolat gyvena nuo priešistorinių laikų. Priešistorinių gyvenviečių archeologai dar neieškojo, tačiau jų pėdsakų turėtų būti išlikę vaizdingame Blendžios žiočių slėnyje, abipus upelio ir kairiajame Salanto krante.

Kūlsodiškiai su priešistoriniais kaimo gyventojais siejo tarp Blendžios ir Jonupio (seniau – Kūbrio), netoli jų santakos, įsiterpusį rytų–vakarų kryptimi pailgą aukštumos kyšulį, iškilusį virš upių slėnių iki 15–16 m aukščio. Jo ilgis apie 90 m, rytinio krašto plotis siekia 70 m, o vakarinis galas siaurėja ir baigiasi beveik staigiai griūvančiu ragu, kurį iš pietų supa Jonupio (Kūbrio), o iš vakarų – Blendžios slėnis.

Kyšulis buvo vadinamas Pile, Pilale, Balsienės pilale. Pasakota, kad ant jo būk tai stovėjusi žemaičių pilis. Tačiau 1966 m. vietovę žvalgė Adolfo Tautavičiaus vadovaujami Lietuvos istorijos instituto archeologai piliakalniams būdingų gynybinių įtvirtinimų (pylimų, griovių) ir kultūrinio sluoksnio pėdsakų neaptiko. Todėl jie priėjo prie išvados, kad „greičiausia piliakalnis-pilalė yra jau nuplauta upės. Vardas perkeltas aukštumai, kurios krašte ji buvo“.

Vis tik be detalesnių archeologinių tyrinėjimų negalima visiškai atmesti tautosakoje atsiradusios versijos, kad čia galėjusi būti senovės žmonių įtvirtinta gyvenvietė. Juo labiau, kad kitapus, dešiniajame Blendžios krante išliko pagonių laikus menantis kapinynas. Jis įrengtas Kapkalniu vadinamame kitos aukštumos kyšulyje, įsiterpiančiame į Blendžios ir Salanto santakos senslėnį. Kapinynas smarkiai apnaikintas XVI–XIX amžiais Blendžiavai plaukiant aukštumą, o XX a. – Salantų valsčiaus savivaldybei pradėjus iš jos kasti žvyrą kelių remontui.

Upės išplautame rytiniame aukštumos šlaite gyventojai rėdavo įvairių geležinių ir žalvarinių senovinių ginklų, darbo įrankių ir papuošalų. Geriau išlikusius žalvarinius dirbinius kaimo kalvis panaudojo žalvario žaliavai, iš kurios gamino įvairius buitines ir namų ūkio dirbinius. Dalį papuošalų jis atidavė 1892 m. kaime apsilankiusiam ir kapinyną žvalgiusiam archeologui mėgėjui, kolekcininkui, Kalnlio bažnyčios kuratui kunigui Juozapui Žiogui.

Maždaug nuo 1920 m. iki 1960 m. veikusiame karjere buvo randama žalvarinių žiedų,

Kūlsodžio kaimo XIX a. planas. Ištrauka iš 1872 m. Rusijos kariuomenės generalinio štabo parengto Kretingos apylinkių žemėlapiu.

Kūlsodžio kaimo 1910 m. planas. Ištrauka iš Vokietijoje 1916 m. išleisto topografinio Kartenos apylinkių žemėlapiu.

Kūlsodiškė Petronėlė Pauliūtė-Budrienė (1920–2008). Apie 1936 m. Iš Vyskupo Motiejaus Valančiaus gimtinės muziejaus skaitmeninio archyvo (gauta iš Vincentos Budrytės-Drungilienės).

apyrankių, geležinių ietigalių, kaulų liekanų iš degintinių ir griautinių kapų. Kapkalnio radinius tarpukariu iš valstiečių rinko Kretingoje gyvenęs kolekcininkas, kunigas Konstantinas Kuprys-Kuprevičius, po kunigo J. Žiogo mirties įsigijęs ir jo kolekciją. Šiuo metu abiejų kunigų surinktas archeologinių ir kitų senienų rinkinys saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą užrašytas padavimas pasakoja, kad Kapkalnyje priešistoriniais laikais veikė Imbarės pilies kapinės, kuriose buvo laidojami ne tik pilies gynėjai, bet ir kovose su jais žuvę kryžiuočiai. Pasak jo, žuvusių pilies gynėjų ir juos užpuolusių riterių imbariečiai sudegindavo aukštumoje priešais pilį. Sudegintų žuvusiųjų palaikus susemdavo į urnas, kurias bendruomenė iškilmingai palydėdavo iki kapinių. Čia jau išvakarėse buvusios paruoštos kapų duobės ir atgabenti nesudeginti eilinių

Kūlsodiškiai Juozas ir Barbora Pauliai. XX a. 3–4 deš. Iš Vyskupo Motiejaus Valančiaus gimtinės muziejaus skaitmeninio archyvo (gauta iš Vincentos Budrytės-Drungilienės).

kryžiuočių (riterių ginklinių) kūnai. Prasidėjus laidotuvių apeigoms, į duobes pirmiausia suguldydavo eilinių kryžiuočių kūnus su jų ginklais. Tada ant jų kartu su žeme supildavo sudegintų kryžiuočių riterių pelenus, o ant viršaus išbarstydavo sudegintų pilies gynėjų pelenus. Tokios laidojimo apeigos reiškė, kad kovoje kritę kryžiuočiai nuo šiol priklausys savo žemę ginant žuvusiems Imbarės pilies gynėjams ir pomirtiniame gyvenime turės jiems tarnauti.

Per kuršių sukilimą XIII a. antroje pusėje kryžiuočiams ugnimi ir kalaviju nusiaubus kraštą, Imbarės apylinkėse kurį laiką plytėjo dykra, į kurią XV a. ėmė keltis žemdirbiai žemaičiai. Tuo metu Kūlsodžio žemių vakarinėje dalyje, tarp Salanto ir Blendžios, buvusi įkurta gyvenvietė, kurią pagal senųjų kūlsodiškių pasakojimą kunigas J. Žiogas pavadino Apdėmėmis. Pasak legendos, nemažą gyvenvietę su

joje iki Didžiojo maro stovėjusia bažnyčia (koplyčia) sudegino kraštą nualinę švedai, kuriuos išginus ji nebuvo atstatyta. Smalsumo vedamas kunigas J. Žiogas bandė ieškoti sudegintos gyvenvietės pėdsakų ir kasinėdamas Salanto pakrantes netoli Blendžios žemupio 1898 m. aptiko kelis griautinius žmonių kapus su sidabrinėmis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. kaldintomis monetomis.

Legenda apie švedų sudegintą gyvenvietę siejama su Apdamėmis (Apdėmėmis) vadintu ir abipus Salanto upės plytėjusiu apie 28 ha dydžio dirbamu žemės lauku, kurio rytinė dalis (apie 13 ha) patenka į Kūlsodžio šiaurės vakarinę, o vakarinė dalis (apie 15 ha) – į Nasrėnų žemių rytinį pakraštį. Dirbant lauką, jame buvo randama tvarkingai sukrautų akmenų konstrukcijų, pelėnų, plytelių, anglių, žmonių kaulų. Be to, buvo pasakojama, kad čia buvusi kariuomenės stovykla.

Kunigo J. Žiogo aptikti kapai su XVI a. sidabro monetomis liudija, kad prie Salanto XV a. antroje pusėje–XVII a. tikrai stovėjo didelė gyvenvietė, galbūt ir miestas, įsikūrusi prie tuo metu svarbaus prekybos kelio, jungusio Salantus ir Platelius su Prūsijos kunigaikštystės prekybos centrais (Klaipėda, Karaliaučiumi, Dancigu ir kt.). Ją greičiausiai per Šiaurės karą XVIII a. pradžioje sunaikino į Lietuvą įsiveržę švedai.

Kol kas abejonių kelia tik sudegintos gyvenvietės pavadinimas. Seniau „apdėmė“ („apydėmė, apidėmė, apdamėmis“) žemaičiai vadino seną apleistą sodybą ar gyvenvietę, kurią gyventojai apleisdavo dėl kokios nors nelaimės. Todėl tikėtina, kad vietovės pavadinimas „Apdėmės“ (tarm. „Apdamės“) atsirado jau vėliau, kuriantis Kūlsodžio kaimui, o tikrąjį gyventojų apleistos švedų sudegintos gyvenvietės pavadinimą kada nors pavyks praeities tyrinėtojų nustatyti tyrinėjant XVI–XVII a. istorinius šaltinius – Platelių dvaro ir bažnytinės knygas.

Turimi istoriniai šaltiniai leidžia manyti, kad Kūlsodžio kaimas susiformavo XVII a. antroje pusėje ar XVIII a. pradžioje. Greičiausiai jo naujakuriais tapo gyvi išlikę sudegintų legendinių Apdėmių gyventojai, persikėlę ant atokiau nuo Salanto, rytinėje kaimo dalyje esančios aukštumos.

Kaimas susiformavo tarp Grabščių ir Skaudalių kaimų plytėjusioje Platelių dvaro žemėje. Jo

(Nukelta į 6 p.)

Kūlsodis. Kaimas, kuriam vardą davė rieduliai

(Atkelta iš 5 p.)

gyventojų dvasiniu gyvenimu rūpinosi Salantų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų parapiinės ir nuo 1777 m. veikusios Kalnalio filijinės Šv. Lauryno bažnyčios kunigai. Būtent Salantų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios 1750 m. vizitacijos akte pirmą kartą paminėtas Kūlsodžio kaimo vardas.

Vietovardis yra žemaičių kilmės, kilęs iš dviejų žemaitiškų žodžių: „kūlis“ (stambus akmuo, riedulys) ir „soda, sėda“ (kaimas). Pavadinimas liudija, kad kaimas kūrėsi labai akmeningose plėšininėje žemėje, kurioje buvo gausu riedulių. Nors darbštūs žemdirbiai žemaičiai daugybę akmenų nurinko panaudodami juos savo ūkyje ir parduodami miestiečių statyboms, tačiau iki pat sovietmečio melioracijos kaime stūksojo didžiulis riedulys, aplinkui kurį plytėjęs 20 ha dydžio dirbamos žemės sklypas vadintas Kūlio lauku. Rašytiniuose šaltiniuose kaimo pavadinimas lenkiškai rašomas „Kulasoda, Kulesody, Kulisody“, vokiškai – „Kulesjady“, rusiškai – „Кулесяды, Кулисоды“, lietuviškai – „Kulių kaimas, Kūlsodis“.

Pirmą kartą minint kaimą jame 1750 m. tebuvo tik 5 ūkiai, o 1821 m., 1843 m. ir 1846 m. – jau po 10 sodybų. Jose 1821 m. gyveno 119 žmonių, 1843 m. – 114 katalikų, 1845 m. – 84 tikintieji: 46 vyrai ir 38 moterys.

Iš 1845 m. surašytų katalikų minimi broliai Juozapas ir Pranciškus Stirikai, broliai Antanas ir Pranciškus Martinkai, Antano sūnus Pranciškus Martinkus, Laurynas Retkus, jo sūnus Stanislovas Retkus ir anūkas Laurynas Retkus, Pranciškus Skierutis, Jonas Veitas, Kazimieras Turauskis, Pranciškus Budrys, Jokimas

K. A. Vaičiaus nominalis, statytas XVIII amžiuje. Igno Jablonskio nuotr., 1965 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys, nr. KM-IF4082.

Kalva, vadinama Pile, Pilale, Balsienės pilale. Juozo Mickevičiaus nuotr., 1960 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys, nr. KM-IF4939.

Stankus, Jokimas Kersnys, Kazimieras Žiobakas, Mykolas Šveikauskis su šeimomis, Mykolas Skurdauskis, Pranciškus Stankus, Petras Skierutis, kitas Kazimieras Turauskis, Laurynas Fideris.

Kaimas turėjo savo kapines. Vienos veikė šalia pagonių kapinyno, Blendžiaivos dešiniajame

krante stūksančios kalvos kyšulyje, gavusiame Kapkalnio vardą. Jas 1940 m. tyrinėjęs Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojas Pranas Baleniūnas nustatė, kad kapinės veikė XVI-II a., o mirusieji laidoti be įkapių, aukštiekninki, palei šonus ištiestomis rankomis, galvomis atsukti į pietryčius. Panašu, kad kapinės anksti buvusios apleistos ir pamirštos, nes Lietuvos žemės reformos metu apie ¼ ha dydžio kyšulys buvo perduotas Salantų valsčiaus valdybai, atidariusiai čia žvyro karjerą vieškeliams remontuoti. Darbininkams su žvyru pradėjus iškasti žmonių kaulų, surūdijusių geležinių peilių, žalvarinių žiedų, pietinė kyšulio dalis, kurioje telkėsi kapai, buvo palikta nenukasta. Šalia gyvenęs Adomas Beržanskis mirusiems atminti 1922 m. kapinėse pastatė koplytėlę su šv. Petro ir Jono Krikštytojo skulptūromis, šalia kurių 1939 m. įdėjo Švč. Mergelės Marijos Maloningosios skulptūrą, sukurtą liaudies meistro Aniceto Puškoriaus iš Skaudalių kaimo. Po Antrojo pasaulinio karo šalia koplytėlės Beržanskiai pastatė kryžių, o 1991 m. – naują koplytėlę.

Antrosios kapinės buvo atidarytos prie senojo kaimo kelio, Salanto kairiajame krante tebesančioje nedidelėje, 15 x 7

m dydžio ir iki 1,5 m aukščio terasos pakilumoje, kuri tebevadinama Maro kapeliais, rečiau – Senkapiais. Manoma, kad šiose kapinėse palaidotos XVIII a. maro aukos, o vėliau iki XX a. 2 dešimtmečio laidoti nekrikštyti kūdikiai, savižudžiai, iš Salanto ištraukti skenduoliai, epideminių ligų (šiltinės, dizenterijos) aukos. Jiems atminti nuo XX a. pradžios stovėjo monumentalus ažuolinis kryžius, kuris mūsų laikais nuvirto.

Panaikinus baudžiavą, 1866 m. kaime stovėjo 12 katalikų sodybų, kuriose gyveno ir žem-

no gubernijos Telšių apskrities Gintališkės valsčiaus Platelių seniūnijai, o nuo 1880 m. – Salantų valsčiaus Stropelių seniūnijai.

Seniau pagrindinis kelias, jungęs kaimą su kitomis vietovėmis, ėjo pro Grabšyčius (dabartinius Sauserius) ir Skaudalius. Pro Grabšyčius ir Prystovus buvo galima išvažiuoti link Plungės kelio arba Grabšyčiuose persikėlus brasta per Minią – link Kartenos miestelio. Pro Skaudalius kelias vedė link Salantų bei Platelių (pro Šateikius). Į pietus nuo Salanto ir Blendžiaivos santakos, priešais senąjį Kūlupėnų

Adomo Beržanskio statyta senoji koplytėlė ir kryžius Kapkalnyje. Stepono Kaštauno nuotr., 1966 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys, nr. KM-IF4969.

dirbyste vertėsi 149 valstiečiai. Po pobaudžiavinės reformos Kūlsodyje 1870 m. gyveno 54 revizinės sielos – valstybei mokesčius mokėję vyrai žemdirbiai, valdę 381 rėžį dirbamos žemės, už kurią mokėjo išperkamuosius mokesčius Platelių grafams Šuazeliams-Gufjė. Nuo 1861 m. kaimo valstiečiai priklausė Kau-

kaimą per Salantą buvusi brasta, per kurią persikėlus kelias vedė link Kūlupėnų vandens malūno, stovėjusio prie Kūlupio upelio, o nuo jo buvo galima jau vykti link Kretingos arba Nasrėnų. Dabartinėje vietoje pirmasis tiltas per Salantą buvo pastatytas ir kelias iš Nasrėnų link Skaudalių nutiestas tik XIX a. pabaigoje. Tuo metu iš Kūlsodžio link Nasrėnų taip pat buvo nutiestas kelias, kuris pervažiavus Blendžiaivą suko į kairę pusę ir dešiniaja upelio pakrante vedė link santakos su Salantu, o nuo jos palei Salanto kairįjį krantą ir senąsias kapines – iki tilto. Dabartinė tiesi atkarpa nuo tilto link kaimo gyvenvietės nutiesta tik sovietmečiu.

Per pirmąjį Lietuvos gyvenviečių ir gyventojų surašymą 1923 m. kaime buvo registruoti 25 kiemai su 177 gyventojais. Lietuvos žemės reformos metu kaimas XX a. 4 dešimtmetyje buvo išskirstytas į vienkieminius ūkius. Sudarinėjant Lietuvos žemės vardyną, 1935 m. gruodžio mėn. kaime lankėsi Klausgalvų pradžios mokyklos vedėjas Juozas Kudarauskas, surašęs Kūlsodyje buvusius vietovardžius, apie kuriuos papasakojo Augustinas Laučys ir kiti gyventojai.

(Pabaiga kitame numeryje)

Julius KANARSKAS
Istorikas

Šv. Petro (kairėje), šv. Jono Krikštytojo (dešinėje) ir Švč. Mergelės Marijos Maloningosios (autorius Anicetas Puškorius, 1939 m.) skulptūros iš Kapkalnio senosios koplytėlės. Stepono Kaštauno nuotr., 1968 m. Kretingos muziejaus ikonografijos rinkinys, nr. KM-GEK25686.

Senoji pakelės koplytėlė su Švč. Mergelės Marijos maloningosios skulptūra. Juliaus Kanarsko nuotr., 1991 m.